

21. Філософське вчення про свідомість

З філософським вченням про матерію безпосередньо пов'язане вчення про свідомість. Співвідношення матерії і свідомості становить суть основного питання філософії. У науці й філософії немає складнішої проблеми, ніж проблема свідомості. Свідомість досі залишається загадковим і навіть таємничим явищем, що і є підставою для виникнення нових і підтримки наявних релігійних, містичних і окультних уявлень про її сутність і походження. Перші уявлення про свідомість виникли в стародавні часи. Самоспостереження привело людей до висновку, що в їх головах відбуваються процеси, які відрізняються від процесів у навколишньому середовищі. Наприклад, можуть виникати уявлення про речі, які ми зараз не спостерігаємо; людина може уявляти те, чого ніколи не бачила, може фантазувати, мріяти і т. ін. Тоді ж з'явилися думки про існування душі і було поставлено питання: "Що таке душа?", "Як вона співвідноситься з предметним світом?" При відповіді на ці питання погляди філософів розділились.

У релігії душа людини з самого початку розглядається як вияв божественного, надприродного розуму. Вона є "іскрою Божою", яку Бог забирає, коли карає людину.

Об'єктивні ідеалісти (Платон, Г. Гегель та ін.) розглядали свідомість як духовну субстанцію, що існує поза і до матеріальних речей; зовнішній світ, на їх думку, визначається світом ідей, абсолютним духом, світовим розумом або волею, які утворюють внутрішню сутність предметів, що чуттєво сприймаються.

Суб'єктивні ідеалісти (Д. Берклі, Е. Мах, Д. Юм та ін.) виходили з абсолютної несумісності матерії і свідомості, але вважали справжньою реальністю лише відчуття людини; речі, на їх думку, становлять вторинне буття, похідне від відчуттів.

Філософський дуалізм розглядав душу і тіло як незалежні одне від одного начала. Він теж не зміг пояснити суть взаємозв'язку психічних і фізіологічних процесів у організмі людини.

Матеріалісти минулого в дискусіях з ідеалістами відкидали ідею про надприродний характер свідомості та її субстанціальність і доводили, що джерело свідомості міститься в матерії. Однак вирішити питання, як свідомість виникає в процесі розвитку матерії, їм не вдалося.

При розгляді проблеми свідомості може постати питання: якщо свідомість невід'ємна від високоорганізованої матерії, якщо вона є її продуктом, то чи не є вона різновидом матерії? Саме так розглядали її вульгарні матеріалісти. Вони вважали матерію і свідомість однаковими, рівнозначними, тотожними за значущістю утвореннями. Наприклад, німецький природознавець і філософ К. Фогт (1817—1895) стверджував, що мозок виділяє думку так само, як печінка — жовч.

Ідеї вульгарного матеріалізму не зникли. Своєрідний їх відгук можна помітити в сучасній філософії так званого наукового матеріалізму (Г. Фейгл, Д. Смарт, Р. Рорті та ін.), яка психічне розглядає як підклас фізичного, а відчуття зводить до певного мозкового процесу.

Відповідно до даних природознавства, сучасна матеріалістична філософія цілком відкидає вульгарне трактування свідомості. Хоч свідомість, думка і невід'ємні від матерії, мозку, але їх не можна ототожнювати. Думка — це образ предметів і явищ світу, але не матеріальний, а ідеальний.

Визначальною особливістю головного мозку людини є його здатність відображати матеріальний світ в ідеальних образах.

Поряд з вульгарно-матеріалістичним трактуванням свідомості, наука і філософія заперечують також гілозоїзм (грец. матерія і життя). Представники цієї течії у філософії наділяли свідомістю всі рівні і форми розвитку матерії. Наприклад, Б. Спіноза вважав, що свідомість є такою ж всезагальною властивістю (атрибутом) природи, як протяжність, тілесність. Помилковість цієї думки в тому, що в ній недооцінюються якісні відмінності між неживою і живою матерією, передусім мислячою.

Сутність свідомості багатоаспектна. Її онтологічний аспект полягає в тому, що свідомість вторинна, похідна від матерії як за джерелом, так і за способами і формами функціонування; гносеологічний аспект — у тому, що свідомість є вищою формою відображення, суб'єктивним образом об'єктивного світу; природничо-науковий аспект — у тому, що свідомість є властивістю особливо організованої матерії, тобто головного мозку людини (свідомість є там і тоді, де і коли функціонує головний мозок людини); соціально-історичний аспект — у тому, що свідомість є результатом соціалізації людини, прогресу людини і суспільства.

22. Рух і розвиток. Прогрес і регрес

Рух трактується як всяка взаємодія, яка в свою чергу визначається як процес взаємної обумовленості існування об'єктів систем, процес їхнього впливу один на одного, внаслідок чого відбувається як збереження, так і різноманітні зміни станів, властивостей, структури, функцій і т.п. Рух має об'єктивний і всезагальний характер.

Як об'єктивний процес, рух охоплює собою і процеси розвитку, тому зміст поняття "рух" є більш загальним, ніж зміст поняття "розвиток".

Розвиток — це такий рух (взаємодія), при виникають нові властивості, нова якість (сутність чого-небудь), що раніше не існувала. За своїм характером розвиток є закономірним та направленим процесом змін матеріальних та ідеальних об'єктів.

Традиційно виділяють два типи розвитку:

1. Розвиток в рамках однієї форми руху матерії (наприклад, поява нових ознак у тварин, рослин і т.п.).

2. Розвиток, за якого відбувається перехід від однієї форми руху матерії, від одного рівня її структурної організації, до іншої, більш високої (наприклад, виникнення органічної природи з неорганічної).

Процес розвитку, його характер та направленість розглядаються через категорії "прогрес" і "регрес", які є співвідносними поняттями, що представляють собою сукупність уявлень, оцінок. Вони є критеріями (мірилами) розвитку, показують його направленість.

В найбільш простій формі прогрес визначається як такий розвиток в наслідок якого виникає перехід від простого до складного, від нижчого до вищого. Однак, поняття "просте" і "складне", "вище" і "нижче" можуть бути пояснені лише одне через одне і, крім того, вони не мають строгого наукового змісту. В більшій мірі це терміни побутової мови, її смислів.

Необхідно прийняти до уваги й те, що складність і простота часто не можуть виступати критеріями для визначення прогресивності або регресивності в розвитку. Збільшення складності в організації системи часто веде до втрати ефективності її функціонування, а спрощення, навпаки — до підвищення надійності, посиленню потенціалу подальшого розвитку.

Прогрес, (і розвиток у вузькому значенні слова) це така зміна властивостей якої-небудь системи, за якої відбувається збільшення функціональних властивостей, підвищення ефективності функціонування, збільшується незалежність існування від впливу зовнішніх факторів. Прогресивний розвиток характеризує також і те, що при ньому відбувається збереження та накопичення потенціалу, можливостей подальшого розвитку.

Регресивні зміни — це зворотній процес. Регресивними явищами визнаються ті, при яких відбувається деградація, зниження рівня організованості та ефективності функціонування, втрачається здатність до здійснення того, що було можливим (наприклад, в результаті старіння організму людина втрачає можливості робити те, що вона могла робити в молодому віці).

Для регресу характерним є наростання залежності від впливу зовнішніх факторів довколишнього середовища. Регресивну направленість в розвитку відзначає втрата потенціалу, можливостей для подальших змін, (наприклад, еволюції).

23. Чуттєве і логічне пізнання, їх співвідношення

Пізнання людиною об'єктивної реальності відбувається на двох якісно різних, хоча й взаємопов'язаних рівнях - чуттєвому ("empeiria" - досвід) й раціональному ("theoria" - розгляд). Філософський підхід до проблеми чуттєвого й раціонального полягає в тому, що останні розглядаються не просто як різні здібності суб'єкта, а як відображення різних сторін об'єктивної дійсності. Ним встановлюється їх зв'язок із поняттями "явище" та "сутність", "зовнішнє" і "внутрішнє", "одиничне" й "загальне" і таке інше.

Сенсуалісти вважали джерелом знання почуттєве пізнання, а раціоналісти думали, що тільки мислення здатне дати істину.

Чуттєве пізнання створюють чуттєві образи, отримані при безпосередньому впливі предметів і явищ дійсності на органи чуття (зір, слух, нюх, дотик, смак). Відчуття — безпосереднє відображення будь-якої окремої властивості об'єкта (кольору, звуку, запаху) за допомогою одного з органів відчуттів. Відчуття залежать як від властивостей об'єкта, так і від будови органа, що сприймає. Тварини, в очах яких немає "колбочок", не розрізняють кольори. Але ці органи сприйняття побудовані таким чином, щоб давати достовірну інформацію, інакше життя власника органів стане неможливим. Сприйняття — вища форма чуттєвого пізнання — відображення цілого, системи властивостей за допомогою кількох органів чуття. Воно, так як і відчуття, є функцією двох аргументів. З одного боку, відображення цілого залежить від властивостей об'єкта, а, з іншого, від будови органів сприйняття (тому що складається з відчуттів), попереднього досвіду і всієї психічної структури об'єкта. Кожна людина сприймає навколишнє через структуру власної особистості, по-своєму. На цьому явищі побудовані такі методи психодіагностики особистості, як метод Роршаха тощо.

Раціональне пізнання — це активне, опосередковане й узагальнене пізнання за допомогою знаків природної або штучної мови у формах суджень, висновків, понять.

Судження — форма відображення в людській голові наявності або браку ознаки у предмета. Судження здійснюється у формі ствердження або заперечення. Тому судження можна визначити ще й так: судження — це думка, яка стверджує або заперечує що-небудь про будь-що. Зовнішньою, мовною формою вираження судження є граматичне речення. Наприклад, "Листя на дереві зелене", "Всесвіт не має меж ні в часі, ні в просторі" тощо.

Як бачимо, гносеологічне, пізнавальне значення судження полягає саме в тому, щоб за допомогою цієї форми мислення здійснювати логічне відображення властивостей предметів і явищ дійсності. Вивчаючи предмети і явища, ми висловлюємо про них багато суджень, кожне з яких — це знання про яку-небудь властивість або відношення предмета.

24. Філософське вчення про істину

Істина є правильне відображення суб'єктом об'єктивної дійсності, підтверджене практикою. Протилежним їй поняттям є хибна думка. Хибна думка – це зміст свідомості, який не відповідає реальності, але сприймається як істинне (цю думку треба спростовувати). Основна проблема теорії істини – як можна встановити відповідність одержаних знань реальним об'єктам, які постійно розвиваються.

Для вирішення цієї проблеми необхідно розглянути основні характеристики істини: об'єктивність, абсолютність, відносність, конкретність і перевірка практикою. Кожна істина, оскільки вона досягається суб'єктом, є суб'єктивною за формою і об'єктивною за своїм змістом. Абсолютизація моменту суб'єктивного в наших знаннях веде до суб'єктивізму, агностицизму. На противагу цим хибним поглядам наукова філософія виробила поняття об'єктивної істини.

Об'єктивна істина – це такий зміст знань, який не залежить ні від окремої людини, ні від людства в цілому. Об'єктивність істини ніяк не означає її незалежність від інтересів і потреб людини. Навпаки, істина завжди була і залишиться однією з найважливіших гуманістичних цінностей людини.

Визнання об'єктивної істини зумовлює необхідність визнання в тій чи іншій формі абсолютної істини. Абсолютна істина означає повне, вичерпне знання про щось. В принципі таке знання можливе, Але оскільки розвивається не тільки пізнання, а й його об'єкт – навколишній світ, то людство може тільки наближатися до нього.

До абсолютних істин можна віднести достовірно встановлені факти, дати подій, народження й смерті тощо, але такі істини не становлять пізнавальної цінності, їх просто називають вічними істинами. Абсолютна істина – в широкому розумінні – це всеосяжна істина про реальність в цілому, або реальність окремих її фрагментів. Важливо визнати, що абсолютна істина існує як момент пізнання.

Абсолютна істина складається із суми відносних істин. Відносна істина вказує на обмеженість правильного знання про щось. Наприклад, тіла складаються із атомів, вода кипить при температурі 100°, тощо. У кожній відносній істині є зерно, елемент абсолютної. Абсолютизація моменту абсолютного в наших знаннях веде до догматизму, «омертвіння» знань, а абсолютизація відносного – до релятивізму (лат. – відносний), тобто до агностицизму, фактичної відмови від пізнання.

З аналізу діалектики абсолютної і відносної істини виводиться і наступна її фундаментальна характеристика – конкретність.

Конкретність істини – це така її ознака, за якою істинність того чи іншого твердження залежить від умов, місця та часу, а також тільки в певній визначеній теоретичній системі, системі відліку тощо. Абстрактна постановка питання про істинність того чи іншого твердження призводить до невизначеного рішення. Так, на запитання взагалі: «Корисний чи шкідливий дощ?» – отримаємо відповідь – «і корисний, і шкідливий». Отже, абстрактної істини немає, істина завжди конкретна.